

СИРОГОЈНО – ОД ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ, ПРЕКО ЗАДРУГЕ ПЛЕТИЉА, ДО МУЗЕЈА „СТАРО СЕЛО“*

БОСА РОСИЋ**

С а ж е т а к. – У овом раду биће укратко представљен настанак земљорадничких задруга и њихов значај за развој сељачког друштва у Србији крајем XIX и кроз читав XX век. Посебна пажња биће посвећена Земљорадничкој задрузи у Сирогојну која је током двадесетог века била језгро како привредног тако и културног развоја села Сирогојна. Из ове задруге почетком шездесетих година двадесетог века изникло је Предузеће за експлоатацију камена са 200 запослених радника, затим Задруга плетиља која је на врхунцу свога развоја имала 80 стално запослених и преко 2.000 жена коопераната са подручја пет општина Златиборског округа и са својим испоставама у Сјеници и Косовској Митровици. Из Задруге плетиља такође су основане две фабрике: Конфекција са 200 запослених и Фабрика душека и јоргана са 50 запослених радника. Задруга плетиља изградила је Библиотеку-галерију и иницирала је и изградила Музеј народног градитељства (Музеј „Старо село“) у чијем је финансирању учествовала са две трећине.

Кључне речи: Сирогојно, задруга, сељак, плетиља, цемпер, музеј на отвореном

Српска држава четрнаестог века била је нагло прекинута у развоју турским освајањима овог дела Европе. Присилно је враћена у једно већ преживљено време у коме је сачекала и ослобођење почетком деветнаестог века. Породичне задруге код српског народа пре доласка Турака још увек нису биле нестале и оне се у току турског ропства још више развијају, јер су омогућавале лакше преживљавање. Формирањем државе у деветнаестом

* Овај рад сам писала на основу свог живота! Ја сам у Сирогојну провела читавих 25 година, а то је четврт једног века! Осим тога, ја припремам једну опширну књигу о изградњи етно-парка, односно Музеја „Старо село“ одакле користим неке делове. Поред свог рукописа, користим и рукопис Добриле Смиљанић који је део једне озбиљне монографије о њој, која се припрема у чему и ја учествујем.

** Етнолог, музејски саветник

веку, са потпуно осиромашеним народом, могућност преживљавања опет је била у породичним задругама. Односи међу задругарима били су демократски, а будући да су били сроднички повезани, били су и веома присни. Породичне српске задруге су током деветнаестог и у читавој првој половини двадесетог века биле веома развијене и бројиле су по неколико десетина чланова. Својим опстанком и добрим функционисањем стварале су забуне код Европљана који су на своје изумрле задруге из прошлости већ заборавили, па су сматрали да су задруге словенска или српска специфичност.

Оснивање земљорадничких задруга које се појављују у 19. веку широм Европе су вид заштите сељака и ситних пољопривредних произвођача од крупних капиталиста чији се животни смисао претворио у профит. Оне се јављају по угледу на разноврсна радничка удружења оснивана по градовима којима су се радници штитили од капиталиста, с једне стране, а с друге стране, само су продужетак породичних задруга којих је било у свим сеоским друштвима на одређеном нивоу развоја. Земљорадничке задруге су била удружења слободних сељака, ситних пољопривредних произвођача који су имали заједничке интересе: помоћ при организовању производње (набавка семена, ђубрива, алата, машина и др.) и заједнички излазак на тржиште са договореним ценама.

Српски народ је, у тој другој половини деветнаестог века, живео углавном по селима, а у градовима га је било сасвим мало. Градске занатлије, преко својих еснафа, били су се како-тако заштитили од зеленаша. Становници села који су живели у својим породичним задругама где су се већ навикли на заједништво, лакше су прихватили и земљорадничке задруге које су настајале удруживањем више газдинстава. Српски сељак је био сиромашан, чести ратови су га још више сиромашили, земља је била неплодна, обрађивана је на врло примитиван начин са малим приносима, па је скоро сваки сељак био принуђен да се задужује код зеленаша. Оснивањем задруга сељацима су оне постале штит од зеленаша, а утемељене су биле на слободној вољи сваког члана који су били међусобно равноправни.

Задружне идеје у Србију доносили су учени Срби, пре свих Светозар Марковић, Адам Богосављевић, Михаило Аврамовић, а за Југозападну Србију нарочито је значајан био Драгиша Лапчевић из Ужичке Пожеге. Са тим идејама упознавали су се сеоски свештеници и учитељи који су били први иницијатори оснивања земљорадничких задруга у Србији. Такве примере вредне помињања, у златиборском крају налазимо не само код учитеља, већ и код свештеника. Један од њих је свакако прота Радосав Симић, Златиборац, који као млад богослов (рођен 1882) добија место учитеља у драгачевском селу Доњој Краварици 1902. године. Већ 1903. са сељацима овог села формира земљорадничку задругу. Убрзо добија премештај у село Рогачицу код Бајине Баште, где 1906. године, такође,

оснива земљорадничку задругу, а затим се поново премешта у краљевачко село Сирчу, у коме 1910. године оснива још једну земљорадничку задругу. Пред балканске ратове овај богослов-учитељ је рукоположен и постављен за свештеника у велико село Прањане. Убрзо га, као и све Србе, позива отаџбина и он одлази у ратове, па у заробљеништво које проводи у Француској у којој су се његови видици о свему проширили, а при повратку, пишући своју биографију, извињава се Прањанцима што код њих ништа није урадио на ширем друштвеном плану, јер га је, како сам каже, онемогућио рат у коме је провео готово деценију. Убрзо је премештен у околину Ужица, где и даље наставља са изградњом цркава, школа, чесми, цистерни за воду – при чему не запоставља свој основни посао, духовну и културну изградњу као и морал својих парохијана.

Још значајнији пример је свакако свештеничка породица Смиљанића чији је утицај на читав златиборски крај трајао више од два века.

Сл. 1. Биста Проте Смиљанића

Они не само да су ктитори цркве Св. Петра и Павла у Сирогојну већ су читава два века овде службовали као свештеници и делили народну судбину. Свакако је прота Милан Смиљанић најзначајнија личност ове угледне породице чије деловање траје до пред крај двадесетог века. Рођен је 1891. године и као млад свештеник пролази са одликовањима кроз тешке балканске ратове да би се по завршетку Великог рата и формирању нове државе свесрдно укључио у њену изградњу. Већ 1923. оснива Земљорадничку задруга у селу Равнима на чијем се атару налази и њихово домаћинство са имањем, а 1924. оснива Земљорадничку задругу у Сирогојну и помаже многим златиборским селима да оснују своје задруге. Године 1927. организује екскурзију златиборских сељака задругама у Словенији. Како српски сељаци веома ретко путују (многи од њих напуштају своја места само кад иду у војску или у ратове) то им је било једино путовање мимо тога, па су све до смрти својим потомцима причали шта су све тада видели у Словенији. Прота се политиком бавио преко своје Радикалне странке док су његова млађа браћа и синови били левичарски оријентисани.

Завршетком Другог светског рата прота постаје први председник Президијума Владе Србије, затим министар пољопривреде, посланик у скупштини, председник удружења православних свештеника Србије и носилац још многих функција. Поносно је поред Напрсног великог крста (црквено одликовање) носио и одликовање Другог светског рата са звездом петокраком а када би га малициозни новинари упитали како је то могуће са осмехом је одговорио да Тита воли, а Богу се моли. Са позиција на којима је био, прота је веома помагао не само Сирогојну већ и другим подручјима Србије. Тако је помагао ратом опустошеним крајевима, којима је претила глад, да добију жито из Војводине.¹

Иновирање задруга у односу на предратне било је неминовно као укључивање у савремене токове живота. Сходно томе задруге су почеле да проширују своје пословање и на нове, до скоро неуобичајене видове. Тако једног дана прота Милан дође код управника задруге у Сирогојну и исприча му да је сазнао да се Ужице изграђује, да граде огроман камени трг ради централне југословенске прославе поводом двадесетогодишњице револуције, да у Ужице долази Тито са многобројним гостима из иностранства и да им треба велика количина камена. Предложи му да у Говеђачи (оближњем мајдану камена) пробају да изваде камен да га обраде и по-

¹ Ради својих политичких обавеза много времена је проводио у Београду, па је једног дана добио писмо од своје супруге, часне попадије Зоре, у коме је између осталог писало: „Е мој Миле, док ти по Београду млатиш празне глогиње код куће ти шљиве пропадају“. Читаваог живота прота је цитирао своју супругу кад би га неко запитао нешто о политици („млатим празне глогиње“). Но без обзира на све, Прота је бринуо и о својим Златиборцима којима је помагао колико год је могао.

нуде пројектантима у Ужицу. Камен је био квалитетан и са одушевљењем је прихваћен код пројектаната. Задруга је организовала да у Сирогојно дођу стручњаци из чувеног мајдана мермера Венчац са Букуље и обуче златиборске сељаке како да ваде и обрађују камен. Задруга је набавила и гатере за резање камена и убрзо је у радни однос примила 200 сељака са подручја своје задруге. За кратко време они су постали чувени мајстори за камен, а њихове рукотворине красе трг у Ужицу, савски кеј у Београду, велики трг у Новом Саду, Тузли и ко зна све где још. После прве испоруке стигло је 200 плата у двеста сеоских домаћинстава. Било је то невероватно велико материјално побољшање за читаво село!

Тих година наша земља се убрзано индустријализовала изградњом разних фабрика којима је била потребна неквалификована радна снага која се налазила у селу. Миграције до којих је неминовно дошло из села према граду нагло су разбијале наше патријархално друштво. Прво су одлазили само млади мушкарци који су у граду били препуштени сами себи, у потпуно новој средини чије обичаје и навике нису познавали. Становали су најчешће по радничким баракама у којима су живели потпуно изоловани од градске средине. Ретко ко је изнајмљивао било какву собицу јер се морало штедети. Своје традиционалне културне обрасце, по којима су до тада живели у својим породицама, а који су били доста строги, они су нагло почели као „стега прошлости“ да одбацују, а нове цивилизованије обичаје није имао ко да им понуди: Потпуно запуштени, сналазили су се како је ко могао и умео. Од тих сељака-полутана настао је један други тип људи којима је прикачен погрдан назив „сељачина“. То су они који више нису за село, јер не прихватају чврсте сеоске норме, а нису ни грађани, јер их град као такве не прихвата. Својим недељним повратком у породицу, која је остала да живи на селу, не ретко су доносили разне пороке које су преузели од градских маргиналаца до којих су они, као сељаци, једино и могли да дођу. Тако их нису прихватили ни они који су остали на селу, нити они до којих нису могли да допру у граду. Та прва генерација сељака – индустријских радника платила је високу социјалну цену да би њихова деца постали градски „грађани“. После десетак година рада у фабрици, разапети између села и града одлучивали су се да уз помоћ родбине са села а све чешће и кредита које су добијали од својих предузећа праве себи „мало крова над главом“, како су говорили. У међувремену стигла су и деца за средњу школу, па се ваљало са читавом породицом потпуно преселити у град. И са том, првом генерацијом потомака радника-сељака исто се догађају необични преображаји. Они су често преамбициозни и преоптерећени малограђанским комплексима због сељачког порекла својих родитеља. Сасвим је другачија ситуација са децом коју су родитељи сељаци послали из села на школовање у градове. Они су у потпуности

свесни свог порекла, најчешће су поносни на њега, јер су сами уочили предности животног искуства које имају у односу на градску децу: они су градске обичаје и навике научили идући у градске школе, а суштину самоодржања и преживљавања понели су из својих сељачких кућа.

Као и другде у Србији, и у Ужицу су отворане нове фабрике, па је нова радна снага била потребна. У то време изграђена је велика фабрика за обраду бакра Ваљаоница бакра у Севојну, (која је у једном тренутку запошљавала близу 10.000 радника), веома је проширена Пошингерова фабрика оружја, сада са новим именом „Први партизан“, текстилни заводи под именом „Цвета Дабић“ примале су женску радну снагу... сви су хрлили ка Ужицу.

У Сирогојну, захваљујући Земљорадничкој задрузи, ситуација је била мало другачија. По упошљавању преко 200 радника на експлоатацији камена, више није било ни говора о силаску народа у Ужице. Почело се размишљати како и женску радну снагу нечим запослити и омогућити им привређивање код својих кућа. Помишљало се како би можда могле нешто да раде код својих кућа, попут драгачевских ткаља, које су се, како су писале новине, организовале у задругу ткаља. Њих је предводила Рајка Боројевић, сестра чувеног сликара Бранка Шотре из Херцеговине која се заједно са њим у току Другог светског рата крила у драгачевском Дупцу. Шотре су дуже времена живеле у Дупцу и будући да су динарци као и мештани, они су се занавек спријатељили. Рајка је својим домаћицама обећала да ће им се одужити, ако победе они за које се она борила, а борила се против фашизма и угњетавања сваке врсте. И заиста се средином педесетих година Рајка појавила у Дупцу и основала Драгачевску задругу ткаља. Лепо су зарађивале, а све седећи код своје куће и гајећи своју децу.

У истим размишљањима предњачио је прота Смиљанић, водећи разговоре са свима у Сирогојну. Међу њима је била и његова дугогодишња пријатељица професорка у пензији Милица Станојевић, рођена у суседном селу Алином Потоку, предратна директорка скопске гимназије, која је у недостатку наставног кадра, као пензионер, дошла да помогне својим земљацима. У друштвеном раду, како се то тада звало, нарочито је била активна учитељица Мила Ршумовић Каримановић која је читав свој радни век провела у селима и увек радила на описмењавању и подучавању неписменог сеоског живља. По новинама се писало о Драгачевској задрузи жена ткаља које су већ изашле и на светско тржиште. Прота и његови саговорници су наглас размишљали ... „па што су Драгачевке паметније од наших златиборских жена, све је то исти динарски менталитет, говорио је прота“... Договорили су се да би било zgodно да се прво прегледају те женске рукотворине, од којих би се нешто одабрало и производило за тржиште. Учитељица Мила се прихватила организације прикупљања предмета преко

ђака. Деца долазећи у школу, сваки дан су доносили ћилиме, ираме, губере, јастуке, сукње, блузе, чарапе, шалове, рукавице, кошуље... и предавали својој учитељици. Била је то јесен 1962. године, а приближавао се 11. новембар, Дан задруге у Сирогојну, који је сваке године свечано обележаван. Планирали су да се прикупљени предмети, којих је било преко 1.200, за Дан задруге изложе у задружној сали и покажу посетиоцима који су тога дана били позвани да дођу на свечаност. Позван је већи број званица него осталих година, а упућен је позив и Рајки Боројевић из Дупца. Очекивало се да Рајка предложи шта би ове жене које су урадиле све те изложене предмете могле попут драгачевских ткаља и саме да раде. Те године, у јесен 1962, у општини Чајетина обрела се и Добрила Васиљевић из Ариља која је као стипендиста Општине Чајетина завршила Туристичку школу на Економском факултету, као прва генерација студената са том струком у Београду, да би одрадила своју стипендију. Многа важна открића догађају се случајно тако је и Добрила баш у то време дошла случајно у Сирогојно. Понудила се да помогне око организације те изложбе, јер се њен дипломски рад баш односио на развој домаће радиности у туристичким регијама као неизоставни део туристичке понуде. Искусна професорка Милица одмах је проценила Добрiline капацитете и упозорила је проту да би се ова млада девојка могла употребити за неке и њима самима у то време нејасне циљеве. Добрила је променила дотадашњу концепцију изложбе, учитељице су је гледале у чуду, јер је према њиховом схватању све окренула наглавачке. Затражила је од учитељица које су прикупљале рукотворине да се прикупи и покућство (буце, наћвари, сандуци, качице, ћасе, кашике, бакрачи, земљани лонци итд.) У великој задружној сали направила је праву сеоску кућу са две просторије: „кућу“ у којој је поставила огњиште, вериге са окаченим бакрачом окол са лонцима, синију са постављеним ћасама и дрвеним кашикама, клупе и све што се иначе налази у сеоској кући или кухињи и собу са креветом и најлепшим ћилимима и ирамима, сандуке са стајаћим оделима изнад којих је стајала ленка на којој су биле окачене везене кошуље, итд. Организатори изложбе који су први видели поставку били су задивљени.

Организатори свечаности, иако је 11. новембра 1962. освануо кишни дан, били су срећни што их у то време није затрпао снег. У Сирогојно са свих страна стизали су сељаци – задружни кооперанти али овога пута први пут са својим супругама. Из задруге им је наглашено, а и прота је свакога од њих посебно обавештавао, да обавезно морају повести и своје супруге. Сви су били обучени у вашарска одела (тако се овде каже за нову одећу), мушкарци подшишани, избријани са накривљеним шајкачама, а жене такође дотеране у лепим марамама, по која нашминкана црвеном хартијом за прављење цветова за свадбе... сви углавном свечани. Из Ужица преко Беле Земље, лошим, али јединим макадамски путем, почеле су да

пристижу лимузине са званицама. Било је ту политичара, представника задружних савеза, директора околних земљорадничких задруга, разних функционера, неизоставних новинара. Слегао се силни свет, који је био одушевљен виђеним, а међу њима и Рајка Боројевић која је видела да су ове Златиборке можда талентованије него њене Драгачевке. Пошто је ткање много старије и значајније од плетења и на изложби је било много више тканих него плетених предмета. Бојећи се, вероватно, конкуренције својим ткаљама, Рајка је предложила да би ове жене у Сирогојну могле да се баве плетењем.

Сви су ручали, били, видели и отишли, а остали су прота и земљорадничка задруга која је, по протином схватању, требало нешто да предузме. Са младим управником задруге Милосавом Стаматовићем прота је договорио да се оснује један „погончић“ домаће радиности у коме би жене као кооперанти плеле, неке, никоме у то време познате производе. Да ти договори не би остали само празне речи прота је убедио управника задруге да купи једну количину вуне за будућу производњу. Знао је прота да у то време уложена средства нису смела пропасти што је и био гарант за покретање производње. Што се тиче домаће вуне која је према првобитним замислима, требало да се користи за ову производњу, на самом почетку се, после распитивања одустало, јер је она била лошег квалитета. Значи, морала се купити вуна финијег квалитета из увоза. Уложена су задружна средства и од посла се више није могло одустати. Прота се зато и сам залагао да се та производња што пре покрене.

Задруга је по угледу на Драгачевску задругу ткаља, која је организовала производњу по кућама у тзв. домаћој радиности, на исти начин организује за сопствену производњу. Није било лако убедити већим делом неписмене сељанке да ће оне моћи да зарађују, а све седећи код својих кућа. Ту су били и њихови мужеви који их нису подржавали, него су их често исмевали и на тај начин обесхрабривали. Није ишло лако. Управник задруге, који је уложио задружна средства, нашао се у незавидној ситуацији: ако се средства не оплоде и не донесу неки профит, он глатко оде у затвор. Хтео не хтео и он је морао у агитацију како се то тада говорило. Почео је као сваки паметан човек од своје куће. Убедио је своју супругу Јелу да она прва почне плести и да убеди своје рођаке, комшинице, јетрве, заове да јој се прикључе. Њен ауторитет и подршка два најмоћнија човека тадашњег Сирогојна протe Милана и свога мужа управника задруге Милосава, мало-помало уродиле су плодом. Језгро будуће Задруге плетиља се формирало у засеоку Стамати у кући Милосава Стаматовића, управника задруге. Наметнула се потреба да неко запослен у Земљорадничкој задрузи преузме читаву организацију новог „погончића“ како га је прота назвао, а по свим виђењима, то би требало да буде жена. У Земљораднич-

кој задрузи од њеног оснивања никад није радила жена. Чак и особа која је чистила задружне просторије и одржавала хигијену била је мушкарац. Прота је знао ко би та жена могла да буде. Она млада девојка која је лани направила изложбу у задружном дому, а која је на протину срећу постала његова снаха удавши се за његовог сина који је живео у Београду. И она је са службом прешла у Београд и радила је у Туристичкој штампи.

Сирогојно је тада било доста забачено и неразвијено село, као и сва златиборска или српска села. Струја је уведена 1961, као и индукторски телефон (два укупно), пут макадамски у лошем стању, вода са јавне чесме пребачена је у гатере за обраду камена, па је није ни било за мештане, носила се у кофама са Зечевића врела. Центар села чинили су највећи Задружни дом у Србији и у њему задружне просторије за откуп, продају, месна канцеларија, пошта, основна школа из прошлог века, кафана и на брежуљку црква Светог Петра и Павла. Приликом уласка камиона или путничких возила за лепог времена дизали су се облаци прашине, јер ништа овде није било асфалтирано. У Сирогојно се долазило са главног пута, који је пролазио кроз суседна села Рожанство и Трnavу, па преко Дренове и Љубиша излазио на Кокин Брод, од кога је направљен један путни крак до Сирогојна и даље није нигде ишао. Сирогојно је, слободно се може рећи, било слепо црево општине Чајетина. Како у такву бестрагију довести младу жену из Београда која тек треба да рађа децу? Протина образложења Добрила је прихватила схвативши да ће на тај начин моћи да оствари своје замисли које је истакла у свом дипломском раду. Тако је она првог јуна 1963. године примљена у радни однос у Земљорадничку задругу у Сирогојну као прва женска особа овог колектива. На радним састанцима колектива који су тада били чешћи она сама и преко триста мушкараца, које запослених у Задрузи, које коопераната. Добила је и неку канцеларију у оквиру Задруге и почела је да позива сеоске жене на разговоре. Са учитељицама из школе организовала је курсеве за описмењавање жена, стара професорка Милица им је држала предавања о лепом понашању, облачењу, хигијени... све им је било потребно. По селу се ширила прича да ће им се живот побољшати, да ће и оне моћи своју децу да шаљу на високе школе. Добрила је ону вуну, коју је Задруга купила претходне године почела да дели будућим плетиљама, али је морала и да им објасни шта треба да плету. Оне су знале да плету само им је требало дати задатак. Добрила, која је једва знала да плете, поче женама–плетиљама да објашњава како будући џемпер треба да изгледа, коју шару да ставе и тако несвесно пробуди у себи и њој непознати уметнички таленат. После много година рада она ће за дизајн, како се то касније говорило, добити прву награду Европе за допринос високој моди која се додељивала у Риму. Ишла је са плетиљама да је прими. Но, све то што су исплеле требало је некоме и продати. Чинило се да је било нормално

да се то продаје преко сродне фирме (Народне радиности) која је имала одличне продајне просторе у Београду. Некако се кренуло. У току те 1963. године Земљорадничка задруга из Сирогојна организује прву изложбу ручно плетених одевних предмета у Савременом дому на Теразијама у Београду. Београдска штампа огласила се са бомбастим насловима „Златне руке златиборских плетиља“ итд. У том периоду у сеоска домаћинства стигле су и прве паре које су жене својим рукама зарадиле. Њихове слике су се појавиле у новинама и оне су дефинитивно изашле из анонимности.

Џемпери који су се преко Народне радиности појавили у београдским продавницама, о чему је јавност била обавештена преко штампе, морали су имати одређене етикете, што се у Сирогојну није знало. Када су Добрилу из продавнице у коју је стигла роба звали телефоном (на чију се везу чекало по неколико сати), и објаснили јој да сваки производ мора да има свој сертификат са именом фирме и другим подацима, законом прописаним, да је питају шта да напишу на ту етикету она је одговорила „Златиборка Сирогојно“ и тако је нови погон у задрузи добио и своје име. Пошто је био ручни рад, поред имена фирме морало је бити исписано и име плетиље. Значи погон или „погончић“, како је прота говорио, пуним својим именом те 1963. године гласио је: *Земљорадничка задруга Сирогојно, погон Домаћа радиности „Златиборка“ Сирогојно.*

Сл. 2. Сајам моде у Београду

Тако се наредних година „Златиборка“ појављује и на великом београдском Сајму у оквиру манифестације Међународног сајма моде. Било је то право чудо да се Земљорадничка задруга и под тим именом појави на једној тако престижној модној међународној манифестацији.

Погон „Златиборка“ имао је посебно име, али не и посебан жирорачун. Средства су се утапала у заједничку касу из које су се покривали задружни погони који нису пословали тако добро као „Златиборка“. Сваким даном број плетиља се увећавао, а начин њихове организације успостављен је мало по угледу на Чехословачку у којој је Добрила боравила да би то сагледала, а мало по угледу на Швајцарску, која скоро све своје сатове производи на принципу кућне радиности – а највише ради специфичности нашег подручја и ослонца на сопствено искуство.

Организација производње по раштрканим златиборским врлетима није била нимало лака. Као што се зна, Златиборски крај припада подручју Старога Влаха, по коме је Цвијић у својој типологији српских села, за села разбијеног типа дао и синоним који гласи „старовлашка села“, јер су, како сам наглашава, овде она најраширенија и најтипичнија. Ова села обухватају и по десетину километара, а подељена су на засеоке у којима су куће ближе једна другој будући да су настале деобом браће. За сваки засеок од десетак-петнаест кућа, чије су се жене пријавиле да плету за „Златиборку“ оне саме су предлагале једну између себе за коју су сматрале да најбоље плете и да има и организационих способности да буде груповођа тог засеока. Тако пописане плетиље, као жене-кооперанти, добијале су позиве за описмењавање и обуку сваке врсте, а добијале су потребну вуну и моделе по којима су плеле тражене производе. Свака је имала право да узме вуне, која се мерила на ваги, онолико колико производа може исплести за рок од 15 до 30 дана. Груповођа је обавештавана неколико дана раније да обавести своје плетиље да донесу исплетене производе у просторије „Златиборке“ и раздуже се са узетом вуну. Производи су се мерили на вагу, а разлика од узете вуне морала се вратити. Том приликом добијале су налог којим су могле наплатити свој рад. Могле су за тај налог да оду у задружну продавницу и подигну кућне потрештине или семена и други материјал за пољопривреду. У то време држава није имала разумевања за овакав начин производње и није давала никакве олакшице овим неписменим или полуписменим произвођачима у које нико никад није уложио ни један динар. Важећи пропис из кога ове жене нису биле изузете био је 25% пореза на лични рад. Нису помогли никакви дописи и захтеви Републичким привредним коморама, Републичким пореским управама, сви су били неми и порез се морао плаћати. На инсистирање „Златиборке“ задруга се обавезала да плаћа тај порез из стечене добити од продатих производа, али уз неки мањи проценат који је одбијан од плетиљске зараде. Тек почетком осамдесетих

година прошлог века, када се удружење приватних занатлија појавило да своје чланове социјално осигура и обезбеди им могућност добијања пензија, у то удружење учлањене су и плетиље, па су ослобођене пореза на рад. Прве пензије добиле су плетиље које су напуниле 60 година 1985. То је био један од већих успеха Задруге плетиља.

Разне привредне реформе којих је било много у нашој земљи нису ишле на руку земљорадничким задругама. Оне су почеле да се претварају у пољопривредне комбинате, да се припајају неким већим предузећима, да се баве сумњивом трговином, а основна делатност задруга све више је занемаривана. Земљорадничка задруга из Сирогојна све теже се борила са новонасталом ситуацијом. Погон камена који је запошљавао преко 200 људи издвојио се и припојио грађевинском предузећу из Ужица, јер су преко новог предузећа могли боље да пласирају свој камен. Погон „Златиборка“ био је све просперитетнији, али је доходак остајао у задрузи. Опет је била нека привредна реформа, по којој су велика београдска предузећа могла себи да припајају мања предузећа или погоне тих предузећа по унутрашњости тзв. „оуризација“. Везе између ООУР-а и главног предузећа биле су сасвим лабаве, нико се није мешао ни у чије пословање, а могли су једни друге да помажу, уколико су имали воље и интереса. Тако се почетком 1969. године погон „Златиборка“ издваја из Земљорадничке задруге и припаја великом реекспортерском предузећу Интерекспорт из Београда. Овим припајањем „Златиборка“ је добила могућност дизања кредита код банака, јер је као гаранција иза ње стајао Интерекспорт. Увоз вуне преко овог спољнотрговинског предузећа био је обезбеђен, а уз добру срећу и извоз производа, а ово велико реекспортерско предузеће, које је у једном тренутку имало преко 100 ООУР-а у читавој Југославији, испуњавало је прописе које им је држава наметала. Још у току 1969. године Задруга плетиља, сада са новим именом Инекс „Златиборка“ подноси захтев за кредит за изградњу пословно-стамбене зграде у којој су биле и три хотелске собе. До завршетка зграде „Инекс-Златиборка“ са свим својим магацинима (вуне, готових производа) и канцеларијама запослених налазила се у просторицима Земљорадничке задруге у којима је била до пре издвајања. Задрузи је плаћана кирија која није била мала. Репрезентативна зграда са магацинима, канцеларијама, са два изложбена салона, три комфорне хотелске собе и пет стамбених јединица довршена је 1973. године и усељена, али без воде. Сирогојно није имало воду, а оно што је имало употребљавало се за гатере који су обрађивали камен. Тек 1974. године изграђен је водовод, који није у потпуности задовољавао потребе Сирогојна.

Уважавајући напоре Задруге плетиља у Сирогојну да побољша живот сеоског становништва у овом подручју, Републички секретаријат за културу се одлучује да овом предузећу поклони колекцију слика савремених сли-

Сл. 3. Стамбено-пословна зграда Задруге плетиља у Сирогојну

кара Србије коју је Секретаријат био дужан да откупи сваке године. Тако су се у лепом Дому плетиља у салонима и чекаоницама за плетиље нашли савремени српски сликари. Из истих побуда јавља се и редакција Другог програма радио Београда са југословенском емисијом „Зелени мегахерц“ да у читавој Југославији прикупи књиге за Библиотеку-галерију која тек треба да се гради у Сирогојну. Јула месеца 1982. године из Сирогојна је емитована емисија „Зелени мегахерц“ у трајању од 4 сата и књиге су на разне начине почеле да стижу у Сирогојно. Стижу књиге, стижу слике, а Библиотека-галерија је још увек само у нашим занесеним главама.

Носилац друштвеног развоја Сирогојна, као што се види, постаје Задруга плетиља „Златиборка“ која је још док се налазила у оквирима Земљорадничке задруге имала јасно зацртане планове и програме који су у очекивању помоћи, сваке године упућивани државним институцијама, а састојали су се у следећем:

1. Описмењавање и стручна обука сеоских жена преко континуираних курсева.
2. Стварање допунских прихода становништва и побољшање њиховог животног стандарда чиме би се зауставиле миграције из села у градове.

3. Прикупљање и чување предмета произведених у домаћој радиности.
4. Прикупљање података о старим занатима и програм њихове обнове.

Другим речима, циљ оснивања ове организације био је да допринесе што културнијем и хуманијем живљењу на селу, а уједно и очувању материјалног и духовног наслеђа као културне баштине српског народа. Средином седамдесетих година асфалтира се пут од Беле Земље (са магистралног пута за Ц. Гору) до Сирогојна, доводи се струја већег капацитета, уводе се нормални телефони (опет само два-три) за читаво Сирогојно. Добрим пословањем и вештим руковођењем тима стручњака у Задруги плетиља, остваривао се завидан доходак који се са коришћењем повољних кредита могао употребити на проширење производње и просперитет читавог краја. И тако се руководећи тим задруге плетиља – Инекс Златиборка одлучује на један у то време веома смео подухват: изградњу фабрике конфекције.

У Сирогојну тих седамдесетих година постао је проблем незапослености мушкараца, јер је погон за производњу камена стагнирао. Грађевинско предузеће „Златибор“ из Ужица коме су они припадали почео је своје мајсторе, врсне каменоресце, слати на разна градилишта по читавој земљи, што њима није одговарало, јер нису били спремни да се одвајају од својих кућа и масовно су напуштали посао. За њих није било неке друге перспективе у Сирогојну, а пристизале су и нове генерације које су такође очекивале неко запослење.

Инекс-Златиборка (како се у то време звала Задруга плетиља) после многобројних консултација са Привредном комором Србије и осталим институцијама које су могле да пруже помоћ, доводи у Сирогојно стручњаке који треба да ураде пројекат и програм будуће фабрике лаке женске конфекције. После израде пројеката, финансијска конструкција уз помоћ банкарских кредита чији је износ од 30% био бесповратан јер је општина Чајетина спадала под неразвијена подручја, за ову фабрику је затворена и почела је њена изградња. Завршена је јуна 1978. године, примљено је 120 радника од којих су две трећине били мушкарци, што је било неуобичајено на нашим просторима. Обично су се у овакве фабрике запошљавале жене, јер лака конфекција подразумева обраду финих материјала где су потребне нежне женске руке. Међутим, жене из Сирогојна и читавог краја су већ имале свој посао плетући у својим кућама и кувајући ручак за породицу, па су тај фини посао уступиле својим мужевима. Тада је морало доћи до трансформације Задруге плетиља која сада у својим оквирима има и читаву фабрику. Задруга плетиља добија ново име „Друштвено предузеће Сирогојно“ под којим ће пословати све до свога краја. Конфекција се после кратког времена одваја од ДП „Сирогојно“ и постаје самостално преду-

зеће. Инекс-Златиборка, односно Задруга плетиља крајем седамдесетих започиње две нове инвестиције: Прва је била изградња фабрике за израду лаких душека и јоргана од домаће вуне која је успорила око педесетак радника и након две године се припојила врањском „Симпу“ који се на велико бавио том производњом. Друга и најважнија инвестиција Задруге плетиља је била изградња Етно-парка.

Као што је већ речено, Задруга плетиља у Сирогојну поред свог основног циља унапређења живота сеоског становништва имала је за циљ и очување културне баштине. За испуњење свога другог циља морала се створити јака материјална база којом би се то омогућило. И поред тога што су материјалне могућности дозвољавале да се са овом инвестицијом започне, у то време (крајем седамдесетих двадесетог века) држава није дозвољавала улагање привредних средстава у културу. По тадашњим законима од добити стечене кроз привреду, могло се улагати само у њено проширење.

Тадашњи Републички Секретаријат за културу позитивно одговара на захтев Задруге плетиља да се заједнички приступи изградњи Етно-парка у Сирогојну. Предложен је Републички завод за заштиту споменика културе да буде носилац тог озбиљног посла и јединог таквог подухвата у читавој Југославији. Спој привреде и културе био би идеалан у свакој паметној земљи, али код нас то није било дозвољено.

Тај нерешиви проблем пред којим се наша Задруга плетиља под именом ДП „Сирогојно“ морао је некако бити решен. У својим плановима Задруга плетиља је предвиђала и заштиту мушких старих заната који су изумирали, па се ту покушало наћи неко решење. На крају је решено да се направе дупли и то детаљни грађевински пројекти једни за израду радионица за старе занате који су предавани Министарству привреде које је одобравало да Задруга плетиља може трошити сопствена средства за изградњу радионица и другу документацију коју смо предавали Министарству односно Секретаријату за културу за изградњу Етно-парка. То су сасвим беспотребно отежавани и успоравани важни послови, али друкчије се није могло.

Крајем 1979. године Републички завод за заштиту споменика културе формирао је екипу за истраживања, израду пројеката и изградњу Етно-парка у Сирогојну. Архитекта Ранко Финдрик је би главни пројектант, а сарадници су му били етнолог Никола Пантелић, Душан Дрљача и Боса Росић. ДП „Сирогојно“ је такође формирало своју екипу која се састојала од директорке Задруге Добриле Васиљевић-Смиљанић, која је бринула о финансијским средствима, Босе Росић, етнолога која је одређена за руководиоца свих послова везаних за Етно-парк Сирогојно и Радише Шуљагића, комерцијалисте који је откупљивао објекте и бринуо о њихо-

вом преносу. Касније је „Сирогојно“ примило два грађевинска техничара који су радили грађевинске послове на објектима за Етно-парк.

С пролећа 1980. године, захваљујући средствима информисања, о реализацији пројекта се увелико причало. Златиборци, власници дрвених објеката у којима се више није живело размишљали су о њиховој продаји. Но, није било лако продати родну кућу, народ каже „не ваља се“ – јер сама продаја је личила на раскућавање. Међутим, лична објашњења шта ће представљати будући Музеј и да ће се само у његовим оквирима нечија родна кућа очувати и за пра-пра-унуке, написи у дневној штампи са оваквим образложењима уродила су плодом. Данас је диван призор у Музеју видети кад већ школовани Златиборци доводе своје пријатеље „из белог света“ и показују им кућу у којој су рођени или они или њихови очеви. У Сирогојно су са читавог овог подручја почеле да стижу дојаве где се налазе „најлепши“ објекти.

Неискуство у овом послу гонило је на велику опрезност. До многих добрих решења долазило се у току рада. Формирано је неколико различитих радних група које су обављале различите послове. Координација свих послова ишла је преко РО „Сирогојно“ односно преко личности одређених за те послове од стране ове фирме. Најпре је формирана екипа мајстора дрводеља (браћа Секулић Будиша и Стојадин, Драган Матовић и др.). Сваки мајстор је морао да има једног до два помоћника, па онда екипа мајстора задара (Драги Вуковић) који су такође морали да имају помоћну радну снагу. Све њих је надгледао грађевински техничар, стални радник ДП „Сирогојно“ који је добијао упутства за свој рад од стручног тима. Затим је формирана стручна истраживачка екипа која се састојала од архитекте Републичког завода, етнолога и комерцијалисте који су откупљивали објекте. Четврта радна екипа састојала се од студената, апсолвената архитектуре (њих четворо) који су сваки одабрани објекат цртали по упутствима архитектуре-пројектанта. Пета екипа је била конзерваторска радионица организована на самом градилишту, где је руководио конзерватор из Завода, уз сталне консултације са најеминентнијим конзерваторима из земље.

Средства за реализацију тог пројекта, као што је поменуто, делом су добијана од Републике Србије, а већи део око 80% је обезбеђивала РО „Сирогојно“ из својих фондова. На основу теренских истраживања обављених крајем 1979. године радна екипа је током зиме и пролећа 1980. године сачинила оквирни елаборат по коме ће се радити. У тим првим замислима програмом се предвиђала изградња музеја у три целине: две у Сирогојну и трећа у селу Гостиљу на речици Врело.

Прва музејска целина базирала се на потребама РО „Сирогојно“, пошто је предвиђала изградњу најширег дела музеја који се састојао из четири дела.

У првом делу да се **излаже** тј. да у пренетим дрвеним објектима кроз музејску поставку представи културу становања и живљења људи старовлашког краја, где би посебно место заузимао и Музеј плетиља у оквиру кога би било представљено плетење од најдавнијих времена до његовог савременог усавршавања и преласка у високу моду. У то време у свету нису постојали музеји моде, тако да би овај био први. Музеји овакве врсте тек почињу да се формирају половином деведесетих година двадесетог века у Британском музеју у Лондону и у Паризу.

У другом делу да **производи**, поред џемпера и производе старих мушких заната (дрводељство, грнчарију и ковачке производе од метала), чиме би РО „Сирогојно“ у потпуности прерасла у Музеј са производњом која би га сама и одржавала и издржавала.

У трећем делу да **продаје сопствене производе**, који би били допуњени традиционалним прехрамбеним производима златиборског краја (пројино и црно пшенично брашно, млевено на воденицама поточарама, златиборску пршуту, сир и кајмак, те производе од воћа: разна слатка и пекмезе, водњику, сокове од дрењина, боровница, шљивово и сирће од јабука и разне врсте ракија), чија би производња била организована по сеоским домаћинствима, слично производњи џемпера.

У четвртм **туристичком делу**, у коме би био органозован смештај и исхрана, првенствено за студијске боравке (архитеката, етнолога, разних уметника, студената) и све већег броја туриста, посетилаца Сирогојна.

Друџа музејска целина представљала би изградњу неколико собраница поред цркве Св. Петра и Павла, која се налази у непосредној локацији Музеја (попут оних поред цркве у селу Јабланици).

Трећа музејска целина била би изграђена на речици Врело, која извире у центру села Гостиља и након пола километра тока кроз једну пољану стрмоглаво се спушта у реку Катушницу правећи водопад у висини од 21-ог метра. Гостиљци су искористили те природне погодности, па су одвајкада поред речице градили воденице-поточаре у које су навраћали воду са водопада узимајући му део воде, чиме његова лепота није била нарушена, а воденице су га само улепшале. (Приликом рекогносцирања терена тих година две воденице су постојале и уз мале поправке могле су се оспособити за рад, а за осталих десетак распознавали су се само темељи). Поред воденица које би обновили било је предвиђено да се пренесе неколико ваљарица које су се налазиле низводно на Катушници чиме би била представљена сва техничка култура села. Ради заштите те природне реткости Завод за заштиту природе је тај локалитет ставио под заштиту државе.

Предвиђеним елаборатом биле би задовољене све потребе организације плетиља а при том би били испуњени и услови које захтева музејска

Сл. 4 и 5. Склапање објеката у Музеју

служба. Не треба ни да се наглашава да је та прва година рада била и најтежа. Са радовима се кренуло крајем пролећа тако што су све набројане екипе почеле са својим делом посла. У тој 1980. години поред главног елабората откупљено је земљиште за Музеј, затим је урађен пројекат измештања далековода који је прелазео преко земљишта музеја, урађени су пројекти инфраструктуре: водовод, канализација, електроинсталације те пројекат нове трафо-станице, идејни па главни пројекат за радионицу штампаног текстила као и идејни пројекти за радионице дрвета и грнчарије. Све те пројекте радили су спољни сарадници којима је свакодневно требало обезбеђивати одређене податке да би могли даље да раде.

Са практичним радом кренуло се почетком лета исте године, и то све екипе у исто време, а рад је не само на изглед већ и суштински био веома сложен. Ради ограничености простора за штампу овог чланка, читав рад представимо на примеру једног објекта, мада је сваки имао своје различите потешкоће.

Дакле, екипа за истраживање (архитекта, етнолог и комерцијалиста који је уједно био и возач) креће у обилазак терена по нечијим позивима или по сазнању да у том и том засеку неког села има лепа дрвена кућа или какав економски објекат. Ако се процени да објекат има споменичке вредности онда се са власником ступа у преговоре око цене. Он се најпре нећка: „те како ће продати родну кућу, те правио ју је његов прадеда, па је срамота да је он продаје...“ и тако приче теку у недоглед о разним обичајима о начину градње, где је за њу сечена грађа, ко је стругао, и све што је везано не само за ту кућу већ за све куће за које је домаћин чуо а које екипа записује док се кућа фотографише са свих страна, сваки грађевински детаљ, унутра и споља.... Преговори о цени нису ни на видику. Требаће бар још једно три пута да се дође до коначне цене. Но, сваки пут се нешто ново открије и запише, прегледа се подрум, ваде се старе ствари из подрума и са тавана, преговара се и о њиховом откупу, а домаћин би каваљерски рекао: „Е, ако се за кућу погодимо, ствари ћете добити цабе.“ И тако се у преговорима између екипе и власника кућа дошло до неких константних цена. Власници кућа су се и између себе договарали, па се дошло отприлике до следећих цена: кућа као главни објекат домаћинства вредела је колико и ауто „југо – 101“ популарни „кец“, зграда половину куће, млекар половину зграде, салаш половину млекара, амбар две трећине зграде итд. Мањи објекти имали су и мање цене које су се појединачно утврђивале. После тога је склапан уговор о купопродаји који је прво морао да овери окружни правобранилац. Када правобранилац одобри да се објекат може продати, односно купити, онда повереник фирме (или Завода или „Сирогојно“) са продавцем одлази у општину на чијем подручју живи продавац и ту се склапа купопродајни уговор који се оверава у општинском

суду па у пореској управи, која је продавце на нашу молбу ослободила пореза уз образложење да се те куће не продају и не купују ради трговине већ ради изградње музеја. Затим је следило отварање жиро-рачуна за продавца на који би му се уплатила средства. Е, то, да му држава контролише средства ниједан сељак не подноси. Говорили су, нама члановима екипе, да ми то урадимо све на своје име, имају они поверења у нас, па да им ми дамо паре... Тешкоће на које смо наилазили приликом откупа биле су још веће ако је власник одсељен са тог подручја у неки други крај Србије, а у чијој се општини морала завршавати сва административна процедура.

У току преговора око откупа, већ су студенти, апсолвенти архитектуре долазили и започињали свој део посла. Узимали су мере, комплетно архитектонско снимање, правили су детаљне цртеже читавог објекта, бележећи грађевинске детаље, оштећеност објекта, другим речима све оно што је неопходно за пренос и реконструкцију.

Затим би долазили мајстори, дрводеље који су свако брвно обележавали бројем као и све остале делове објекта да би кад се пренесе лакше био склопљен. Док мајстори-дрводеље раде на расклапању објекта, зидарска екипа би на локацији музеја на одређеном месту зидала подрум по мерама које су претходно узели. Камен обично није пренешен, јер се исти такав камен налазио у близини музеја. Расклопљени објекат се камионима пребацивао на градилиште музеја у конзерваторску радионицу. Сваки део оштећеног објекта је чишћен, конзервиран, крпљен. Након неколико дана сушења приступало се постављању објекта. На већ озидани подрум стављане су прво подвале, па су брвна уклапана једно у друго спајајући се на угловима у чувени „ћерт“, који је овим грађевинама давао изузетну чврстину, стабилност, а и лепоту (на сл. 4 и 5 види се склапање објеката у Музеју). Мајстори дрводеље су ове куће склапали са великом радосћу, пратећи све старе обичаје приликом градње куће: бацање металних новчића у темеље, понекад би заклали и певца на темељу, јер „се ваља“, кад се долазило до рогова обавезно су кићени са барјаком, пешкиром и по неким даром од нас из екипе. Кад би објекат у потпуности био завршен онда би неко од мајстора или из осталих екипа спремао мању гозбу. Тако пренет објекат је одмах попуњаван са у међувремену прикупљеним покућством и отпочињао је свој живот у Музеју. Великом броју посетилаца приређиване су модне ревије у музејским двориштима, а могли су помало и да завире у нашу прошлост, провирујући у већини света необичне објекте; плетиље су позирале за новинаре и сл.

За сваки објекат је формиран досије у коме се налазе сви подаци о њему који се и данас прате.

До 1983. године, када је крајем септембра у Ужицу и Сирогојну одржано прво Саветовање о заштити народног грађитељства, пренете су и

Сл. 6. Модна ревија у Музеју

постављене 23 грађевине. Значи, откупљене, расклопљене, пренете на градилиште, конзервиране и поново склопљене 3 куће, 9 зграда, 2 амбара, 2 салаша, 2 пекаре, 2 млекаре, 1 кошара-штала, 1 тор и 1 кућер. Изграђена је и радионица за штампани текстил која је грађена од сасвим нове грађе према потребама производње која ће се у њој одвијати. Поред тога још три објекта су откупљена (кућа, зграда и колиба) којима тек предстоји читав поступак преноса. После овог саветовања које је одржано делом и у Сирогојну где су најеминентнији југословенски стручњаци из заштите сагледали овај музеј у изградњи, он је проглашен за **Споменик културе од изузетног значаја**.

Крајем 1983. године, пре снега, у време кад у сеоским срединама нема забрана за кретање стокe (ливаде се покосе, сва летина се склони из њива) па овце, краве, волови и козе пасу куда хоће, пошто се градилиште Музеја налази у сеоском атару и његови простори су подлегали тим неписаним законима. Плетиља Љубинка Матовић је плетући терала кући своје стадо баш са градилишта Музеја. Сусрела се са етнологом Босом Росић и кад ју је Боса упитала: „Одакле то тераш овце?“, она је одговорила: „Из овога твога старог села“. Примамљиво име одмах се допало и осталим сарадницима, па је убрзо почело да се употребљава као званично име музеја „Старо село“.

Сл. 7. Библиотека-галерија у Сирогојну

Током 1984. године направљен је пројекат Библиотеке-галерије и предат Министарству за привреду под именом *Чекаоница за жене њле-ишиље*. Средства су одобрена и ова велелепна зграда у току те године је изграђена, уређена са сликама савремених српских сликара, полице су испуњене књигама прикупљаним још од 1982. године преко југословенске радио емисије „Зелени мегахерц“ а цео амбијент је употпуњавао клавир добијен од Министарства просвете.

Данас, након 30 година изградње овог специфичног Музеја, може се закључити да је изграђен само први сегмент нашег широко замишљеног програма, то јест онај део у чијем је финансирању највише учествовала организација златиборских плетилца. Тешке деведесете године двадесетог века довеле су до распада Југославије, до ратова и међународних санкција које су уништиле нашу привреду. Организација златиборских плетилца делила је судбину читаве државе, а са њом и Музеј. Друштвено предузеће „Сирогојно“ се 1992. године обратило надлежним друштвеним институцијама СО Чајетина и Ужице са предлогом да се Музеј издвоји из састава ове привредне организације и убудуће послује као самостална установа културе и тако је конституисан под именом *Музеј на ојвореном „Сјаро село“*. Том приликом, према попису имовине Музеју су предата потпуно намештена 38 објекта.

Од издвајања Музеја из организације плетилца није се много уложило на његово проширење. Од већих објеката пренета су само два-три,

Сл. 8. Данашњи изглед Музеја „Старо село“

а остали су ситни објекти (штенара, кокошар, кулача, уљаник, ограде...) што су градили чувари Музеја.

Промена неолибералног политичког и економског система почетком 21. века тешко се одразила на све сегменте српског друштва.

Као и обично, највише је страдала култура. Етно-парк, односно Музеј „Старо село“ постао је полигон на коме су испробаване способности људи разних професија (психолог, дифовац, рецепционер итд.) у руковођењу тим спомеником од изузетног значаја за културу српског народа. У тим непримереним временима постоје људи који из таквих ситуација извлаче личну корист што се догодило и у Музеју. Такви „стручњаци“ су преко ноћи постајали доктори наука, а да при том ничим нису показали да би њихови инстант докторати на било који начин допринели побољшању функционисања Музеја. Тако су само они лично лакше добијали прилике да о државном трошку путују по свету и тобож представљају нашу земљу преко Музеја „Старо село“. Стварна признања која је Музеј добијао они без икакве своје заслуге присвајају за себе.²

² Поред толико „стручних кадрова“ који су радили или раде у овом Музеју о њему као ни о Сирогојну нема задовољавајуће монографске јединице. То што је написала Бојана Богдановић под насловом „Традиција као симболички ресурс – Модна продукција Сирогојно стил“ (Сирогојно, 2016) не задовољава – ни приступом, ни начином обраде материјала, ни целином слике коју ствара – неопходну културолошку и музеолошку вишезначност и самим тим ову захтевну тему оставља у равни публицистичке просечности и очигледне стручне недораслости теми коју обрађује. Овакве књиге које имплицирају погрешну слику више штете него што користе и самом Музеју, а и читавом Сирогојну. Мислим да нисмо у ситуацији да након свих проблема кроз које је прошао Музеј дајемо простора једној оваквој књизи. Поготову

ЗАКЉУЧАК

На крају овог излагања може се видети шта су земљорадничке и све друге задруге представљале за српско друштво током двадесетог века. На примеру Сирогојна може се сагледати како за пола века једно село може да се креативним радом својих мештана и системском подршком државе, преко своје задруге, уздигне до светских висина. С друге стране, данашње стање у којем се Сирогојно нашло показује, како светски моћници, уз садејство неодговорних домаћих актера, могу да га збришу као да га никада није ни било. На самом примеру Задруге плетиља која је поникла из Земљорадничке задруге у Сирогојну, може се сагледати њен постепени развој до светског нивоа који је потврђен многобројним међународним признањима, а чија круна је свакако изградња Музеја на отвореном „Старо село“. Програм „Сирогојно“ који је обухватао комплетан развој једног села од изградње путева, водовода, струје, телефона, здравствене станице, школе, другим речима читаве инфраструктуре за функционисање једног насеља, преко изградње производних капацитета и фабрика, до културне надградње највишег нивоа (изградња Музеја). Програм Задруге плетиља откупљивале су не само неразвијене и несврстане земље, већ и развијене европске земље међу којима су Данска и Холандија. За три и по деценије рада Задруга плетиља у Сирогојну, на врхунцу свога развоја, имала је око 80 запослених и преко 2000 жена-плетиља са подручја пет општина Ужичког краја, са погонима у Сјеници и Косовској Митровици. Таква задруга је представљала најбољи пример за углед, не само у Србији, него и много шире.

Нажалост, као и нашу земљу и Сирогојно је задесила тешка несрећа крајем двадесетог века: прво санкције, па затим бомбардовање, транзиција и пљачкашке приватизације. Земљорадничка задруга је нестала, а њена имовина или је пропала или пропада. Земља са којом је задруга располагала продата је тајкунима. Конфекција је такође нестала, а зграда у којој је била, продата је неком приватнику који ју је преправио у дечије одмаралиште. Зграда фабрике душека и јоргана је продата власнику зграде конфекције, који је претвара у кошаркашку дворану у којој деца, само током зимског периода, играју кошарку. Ранија задруга плетиља (касније ДП „Сирогојно“) је такође приватизована, а садашњем власнику мала производња која је опстала служи као реклама за откуп малина. Једино

кад имамо у виду чињеницу да су се до сада овим јединственим Музејом бавили наши највећи научни ауторитети етнографије и народне архитектуре. Њено погрешно интерпретирање саговорника, доводи све у заблуду. Једноставно речено довољно је да човек два-три пута види Сирогојно и прочита ову књигу, па да увиди све њене грешке и недостатке.

етно-парк, односно Музеј „Старо село“, још увек како-тако, уз помоћ државе преживљава. То је не само доказ да се културно језгро, које је у њему раније створено, дубоко укоренило, него потврђује и чињеницу да без системске државне потпоре ни највредније културне установе не могу да опстану.

Без обзира на све тешкоће кроз које пролази наша земља, морамо да закључимо да наше народно градитељство у овом, XXI веку, веку путовања и туризма, треба показати свету презасићеном технолошким достигнућима као оазу у којој је очувана народна душа. Јер читаво народно градитељство је проистекло из искуствених потреба и оно се одликује уравнотеженим основним елементима: функционалношћу, рационалним конструкцијама, пречишћеним спољним изгледом – што овим објектима даје печат истине – која представља стварни живот без било каквог утицаја научног пројектовања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамовић Ј. и Пукњић Ј. (1957): *Земљорадничке задруге и унапређење сѝочарсѝива*, Задружна књига, Београд.
2. Андрић Р. (1984): *Шездесет ѝ година Земљорадничке задруге „Проша Милан Смиљанић“ Сирогојно*, Т. Ужице.
3. Вукосављевић С. (2012): *Исѝорија сељачкоѝ друшѝива*, Службени гласник, Београд.
4. Група аутора (1992): *Исѝорија Ужица*, Институт за савремену историју, Београд–Ужице.
5. *Двадесет ѝ конѝрес срѝских земљорадничких задруга*, Београд 1922.
6. Магић Б. (1985): *Проша*, Туристичка штампа, Београд.
7. Ненадовић М. (2005): *Мемоари*, Београд.
8. Новаковић Н. (2005): *Теорија о насѝанку и сѝрукѝури ѝородичних задруга*, Београд.
9. Радибратовић М. и Симић Р. (1976): *Зубља знања*, Сирогојно.
10. Росић Б. (2003): *Шарена села*, Прибој.
11. Росић Б. (2005): *Око златѝиборско*, Народни музеј, Ужице.
12. Цвијић Ј. (1987): *Балканско ѝолуосѝрво*, Београд.
13. Цвијић Ј. (1987): *Анѝроѝоѝеоѝрафски и еѝноѝрафски сѝиси*, Београд.

Bosa Rosić

SIROGOJNO – FROM AGRICULTURAL COOPERATIVE, THROUGH
KNITTERS COOPERATIVE, TO THE “OLD VILLAGE” MUSEUM

S u m m a r y

This work is a short review of the origin of agricultural cooperatives and their significance for the development of peasant society in Serbia at the end of XIX and throughout the whole XX century. Special attention will be paid to the Agricultural Cooperative in Sirogojno which was the centre of both economic and cultural development of the village of Sirogojno during the twentieth century. At the beginning of the 1960s a Stone Exploitation Company with 200 workers arose from the Cooperative as well as the Knitters Cooperative which had 80 permanent employees at the peak of its development together with over 2.000 female cooperators from the territory of five municipalities of Zlatibor County and the outposts in Sjenica and Kosovska Mitrovica. Two factories were also established from the Knitters Cooperative: Clothes Factory with 200 workers and Mattresses and Quilts Factory with 50 workers. Knitters Cooperative built a Library-Gallery and initiated the construction of the Folk Architecture Museum (the “Old Village” Museum) and financed two thirds of the expenses.

Key words: cooperative, farmer, peasant, knitter, museum, model, jumper, manufacture, journalist, press photographer, scientist